

SLOVANSKI EDNINSKI RODILNIK KOT OZNAKA ZA IZVOR DEJANJA PRI DELEŽNIKIH NA -NO- IN -TO-

Hirt, 1934, 119, omenja rabo rodilnika v indoevropsčini kot osebek trpnega deležnika in daje zglede kot grško *Διόδοτος* »od Boga dan (ki ga je Bog dal)«, poetično *σφάγεις Αἴγισθον* »ubit od Ajasa (ki ga je Ajas ubil)«, sanskrsko *pátjuh krítā* »kupljen od moža (ki ga je mož kupil)«, *tā asja prajāḥ sṣṣṭāḥ* »od njega ustvarjena bitja (bitja, ki jih je on ustvaril)«. Dobro poznana je osebkova raba rodilnika pri litovskem deležniku na -t-. Prim. npr. *Tā knygà būvo brólio pėr-skaityta* »ta knjiga je bila prebrana od brata (to knjigo je prebral brat)«.

V slovansčini najdemo poleg rabe orodnika kot logičnega osebkā s trpnim deležnikom tudi predlog *otъ* z rodilnikom, kar je že razvidno iz slovenskih prevodov zgoraj. Vondrák, 1908, 382, daje starocerkvenoslovanski primer iz Suprasliensis, 344, 7: *simъ otъ Josifa rečenomъ* »his ab Josepho dictis«. Lomtev, 1956, 383, citira primer iz stare ruščine: *ubitъ* (za *ubitъ* - - WRS/JP) *otъ Jaropolka* »ubit od Jaropolka«. Primerjaj še sledeče: (Šahmatov, 1916, 37) *Ašče ključiti sja komu otъ toja lodija vъ nei ubienu byti, ili bienu byti otъ nasъ* »če se zgodi, da bo kdo iz tiste ladje ubit ali tepen od nas (da bomo mi koga iz tiste ladje ubili ali pretepli)«; (Šahmatov, 1916, 42) *Otъ Rima bo prišedъ vъ Vizantiju umolenъ bystъ otъ živuščixъ tu sъtvoriti sija* »prišedši namreč iz Rima v Bizanc je bil naprošen od tam živčih /ljudi/, naj to naredi (so ga tam živeči /ljudje/ naprosili, naj to naredi)«.

Domnevamo, da je v teh in podobnih konstrukcijah že sam rodilnik izražal izvor dejanja, ki je bilo podano s trpnim deležnikom in pomožnikom. Predlog *otъ* je bil podan kasneje, in sicer zato, da bi potrdil oz. okrepil pomen kot izvor dejanja. Raba predlogov za okrepitev sklonskih pomenov se je vedno bolj širila in jo opažamo v raznih slovanskih jezikih. Mestnik sam (brez predloga) je na primer prvotno dokaj jasno označeval krajevnost, prim. npr. starorusko *bys požarъ velikъ Kyevě gorodě* »v mestu Kievu je bil velik požar« (Toporov, 1961, 12). V današnji knjižni ruščini je mestnik seveda zmeraj predložen. V stari ruščini se je orodnik lahko rabil v sociativnem pomenu brez predloga *sъ*, prim. starorusko (Prvi novgorodski letopis 6717) *a soboju poja syna svoego Kostjantina i posadnika Dъmitra* »in vzel je s seboj svojega sina Konstantina in posadnika Dmitrija«; *idja na Carъgrad maluju družinoju* »napadajoč Carigrad z majhnim krdelom (majhno četo)«. Primeri so vzeti iz Mrázeka, 1964, 20, 21. Lomtev, 1956, 403—404 jih ima še veliko več.

Domnevamo lahko, da je bila konstrukcija kot *ubitъ otъ Jaropolka*, ki je enakovredna litovskemu *Jaropolko užmuštas* »ubit od Jaropolka«, prvotno (v predzgodovinskem času) verjetno **ubitъ Jaropolka*. Predlog *otъ* je moral postati obvezen verjetno tudi v predzgodovinski dobi, kajti nobeden izmed slovanskih jezi-

kov ni ohranil te stare rodilniške funkcije, ki jo je prevzel orodnik. Verjetno jim je orodnik prej bil agens (vršilec) ali sredstvo, ne izvor dejanja. Lahko rečemo, da je rodilnik sam lahko funkcioniral kot vršilec ali sredstvo že v zgodovinski dobi, gl. npr. *napoen vina* »napojen z vinom« (Stokes, 1963, 89).

V nekaterih ruskih konstrukcijah najdemo poleg predloga *отъ* tudi predlog *у*, a tudi tu lahko domnevamo, da je bil prvotno samo rodilnik (brez predloga). Na ta način si lahko razlagamo narečne zglede, kot so naslednji (Borkovski in Kuznecov, 1963, 399): *у него уexано* (= *он уexал* »odšel je«), *у волков тут идено* (= *волки тут xодили* »volkovi so tukaj hodili«); *у него выпито* (= *он выпил* »izpil je«); *у стада тут пасено* (= *стадо тут пасло* »čreda se je tukaj pasla«); *у курic rasklevано* (= *курicy raskлевали* »kokoši so razkljuvale«); *у нас мoločeно* (= *мы мolотили* »mlatili smo«).

Če predlog *у* izpustimo, je sintaktična skladnost ista kot v nekaterih litovskih konstrukcijah:

rusko	litovsko
*ego uexano	jo nuvažiuota
*volkov idėno	vilkų eita
*ix ešče ne ljaženo	jų dar negulta, neatsigulta
*ego vypito	jo išgerta
*stada paseno	bandos ganyta
*kuric rasklevano	vištų sulesta
*nas moločeno	mūsų kulta

Treba je pripomniti, da je v teh rekonstruiranih ruskih zgledih kakor tudi v litovskih uporabljena edninska končniška oblika deležnika srednjega spola in se v obeh jezikih ti deležniki delajo tako iz neprehodnih kakor iz prehodnih glagolov.

Iz zgornjega torej lahko sklepamo, da so slovanščina, sanskrt in litovščina prvotno verjetno rabili rodilnik kot sklon izvora dejanja, izraženega z deležnikom na *-t- in *-n-.

Navadno mislimo, da se predlogi vežejo s skloni, vendar je tako gledanje z zgodovinskega vidika verjetno napačno. Predlog, prvotno prislov, v mnogih primerih samo okrepi končniški pomen. V smislu Kuryłowiczeve analize sklonskega sistema se enodelni morfem (oz. sklonska končnica sama) nadomesti z dvodelnim morfemom (oz. predlog in sklonska končnica).

Kuryłowicz, 1960, 70, navaja primer tega pojava iz nemščine, kjer se preglas v množinski sklanjatvi (značilen najprej samo za majhno skupino samostalnikov) razširi preko svojega prvotno fonološko omejenega okolja, tako da vključuje samostalnike, ki prvotno ne bi smeli imeti preglasa v množini. V nekaterih samostalnikih je bil na primer znak za množino samo -e (tako je danes v množinski obliki kot *Tag-e* »dnevi«), vendar je bil množinski končnici -e dodan preglas v mnogih besedah, kjer ga prej ni bilo, npr. *Bäum-e* »drevesa«, *Töpf-e* »lonci« itd. V teh zadnjih besedah je torej dvojni množinski znak (tj. preglas in -e) zamenjal enojen znak -e.

Isto najdemo pri predlogu *s*, ki je v zgodovini slovanskih jezikov nadomestil prosti (tj. brezpredložni) orodnik sredstva. V današnji ruščini se v konstrukciji *exat' poezdom »iti z vlakom«* lahko rabi le brezpredložni orodnik. V srbohrvaščini je omahovanje: tu imamo *doči ću vlakom (vozom)*, pa tudi *doči ću sa vlakom (vozom)*. V slovenščini je danes možna samo predložna konstrukcija, tj. *pridem z vlakom*. (Schmalstieg, 1966). Tukaj je primerno citirati Šahmatova, 1941, 504, ki pravi:

»Prislov se adjektivizira ali verbalizira v zvezi s samostojno samostalniško obliko, z osebkom, z imenovalnikom. Kadar pa je samostalnik v odvisnem sklonu, ko je podrejen ideji o drugem bistvu (vsebin) ali o znaku, adjektivizacija in verbalizacija nista mogoči. Nastane asimilacija prislova s samostalnikom, pri čemer zveza prislov-samostalnik izraža v glavnem isto kot samostalnik sam v svoji odvisni (sklonski) obliki. Na mestu sklonske oblike se pojavi zveza sklonske oblike s predlogom, pri čemer ta zveza — zaradi pomena, ki ga vnaša vanjo predlog — razvije, dopolni, in okrepi ta sklonski pomen sam. Kot je bilo rečeno, pomen ostane v glavnem isti, in to v zvezi s tem, da če med dano sklonsko obliko in danim prislovom ni semasiološke sorodnosti (podobnosti), se ta dva ne moreta zblížati, se prislov ne more asimilirati s samostalnikom in postati pri njem predlog. Sicer se tak izvor predlogov lahko dokaže samo za en del predlogov, vendar se lahko na osnovi teh predlogov domneva isti izvor za ostale. V ruščini spadajo sem na primer *okolo, krugom, vozle (on prošel vozle), bliz, podle, naverxu* itd., tj., v splošnem je treba vse prislove, ki se združujejo z nominalnimi sklonskimi oblikami in tako postajajo predlogi, smatrati za predloge.«

Če sta v stari ruščini izražena oba, izvor in sredstvo, tedaj konstrukcija z *otъ* plus roditeljski pomeni izvor in orodnik pomeni sredstvo. To potrjuje naslednji primer iz *Slova o polku Igoreve*: *Poskepany sabljami kalenymi šelomy ovarskyja otъ tebe* »Avarske čelade so s kaljenimi meči razklane od tebe«. Izraz *sabljami kalenymi* »s kaljenimi meči« je v orodniku in *otъ tebe* funkcionira kot logični osebek ali izvor preteklega trpnega deležnika *poskepany* »razklani«.

Težnja po rabi predloga od + roditeljski, da nadomesti brezpredložni roditeljski, se zelo jasno vidi tudi v slovenščini. Miklošič, 1926, 463, navaja brezpredložni primer *veselja se jokati* in potem pravi (556), da je danes navadno *od veselja se jokati*, kar je seveda danes edina mogoča oblika. Miklošič citira potem (1926, 463) še več drugih brezpredložnih konstrukcij, npr. *lakote umirati, žeje zevati, mraza umira, mraza otrpniti, smeha počiti, jeze zboleti, žeje more vzeti konec, žalosti ne mogel priti, da je straha letel znak*. Vsi ti primeri se seveda danes rabijo v slovenščini vedno s predlogom, tj. *od lakote, od žeje, od mraza* itd. V primerih *nisem tega žalostna* (»to me ne žalosti«) in *ves Dunaj tega je vesel* je govor o objektnih pridevnikih.

Vondrák, 1908, 333, pravi, da so take zveze kot *veselja se jokati* in *lakote umreti* pogostne v slovenščini, vendar jih je treba pripisovati nemškemu vplivu (prim. *Hungers sterben*). Na drugi strani pa imamo staroruske zveze kot *plaka sja togo* (Letopis I. 130) »jokal (se) je od tega (zaradi tega)« ali staropoljske zveze kot *czego płaczesz »zakaj (se) jokaš«, przymrzeć głodu »umreti od glada«*, ki jim gotovo ne moremo pripisovati nemškega vpliva. Toda četudi pripisujemo tem slovanskim brezpredložnim zvezam nemški vpliv, je vseeno zanimivo, da je vsaj

slovenski knjižni jezik oz. slovenski zborni govor te oblike izgubil in se danes rabi sklonska oblika s predlogom.

Iz vsega tega torej lahko sklepamo, da slovenski edninski roditeljski sam (tj. brez predloga) izraža izvor dejanja pri deležnikih na *-no-* in *-to-* ter da sploh igra predlog z zgodovinskega vidika pogosto sekundarno vlogo in v mnogih primerih samo okrepi končniški pomen.

Literatura

- Borkovski, V. I. in P. S. Kuznecov. 1963. Istoričeskaja gramatika russkogo jazyka. Moskva. AN SSSR.
Hirt, Hermann. 1934. Indogermanische Grammatik. Syntax I. 6. del. Heidelberg, Carl Winter.
Kuryłowicz, J. 1960. Esquisses linguistiques. Wrocław, Kraków. Str. 131–150.
Lomtev, T. P. 1956. Očerki po istoričeskomu sintaksisu russkogo jazyka. Moskva. Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
Miklosich, Franz. 1926. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Vol. 4. Syntax. Heidelberg. Carl Winter.
Mrázek, Roman. 1964. Sintaksis russkogo tvoritel'nogo. Praga. Opera universitatis Purkynianae brunensis. Facultas Philosophica 94.
Sahmatov, A. A. 1941. Sintaksis russkogo jazyka. Leningrad. Citirano tukaj iz fotomehaničnega odtisa, 1966, The Hague, Mouton and Co.
Sahmatov, A. A. 1916. Povest' vremennyx let. Vol. 1. Uvod, tekst in opombe. Petrograd. Izdanie Imperatorskoj Arheografičeskoj Komissii.
Schmalstieg, William R. 1966. The preposition *s* with the instrumental. The Slavic and East European Journal 10, 178–180.
Stokes, A. D. 1963. Xrestomatija po drevnej russkoj literature. Letchworth, Hertfordshire. Bradda Books.
Kopija iz Gudžija, N. K. 1962. Xrestomatija po drevnej russkoj literature XI–XVII vekov. 7. izd. Moskva.
Toporov, V. N. 1961. Lokativ v slavyanskix jazykax. Moskva. Izdatel'stvo AN SSSR.
Vondrák, Wenzel. 1908. Vergleichende Slavische Grammatik. Vol. 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Terminološka vprašanja literarne vede

NEKAJ OPAZK O TERMINU 'OBRAZ'

Termin 'obraz' ima v ruski in tudi sovjetski literarni vedi precej širok in tudi mnogoznačen pomen. — V širšem pomenu besede pomeni 'obraz' »svet, predstavljen/ubeseden v lit. umetnini« (svet besedne umetnine), kot specifični odsev/izraz/model zunajliterarne stvarnosti. Genetično je povezan z Aristotelovo teorijo o »posnemanju« stvarnosti v umetnosti (*mimesis*). V ruski literarni vedi je dobil termin 'obraz' bolj ali manj oprijemljivo opredelitev šele v sistemih, ki so se naslanjali na Heglovo estetiko. V okviru teh estetskih sistemov se je tudi izoblikovala »klasična« definicija umetnosti kot »mišljenja v podobah« (*iskusstvo — èto myšlenie obrazami*). Glavno zaslugo za njeno uveljavitev v ruski literarni vedi pripisujejo predvsem V. G. Belinskemu, ki je med drugim variiral Heglov obrazec »umetnost = *das sinnliche Scheinen der Idee*« tudi z zapisom: »*Poët myslit obrazami, on ne dokazyvaet istiny, a pokazyvaet eë*«. V poznejših koncepcijah, npr. v kulturno-zgodovinskih in vulgarno-socioloških, se je ta nazor še bolj uveljavil in dopolnil; 'obraz' so obravnavali kot »emocionalno« oz. nazorno obliko znanja, ki da je po svoji vsebini adekvatno filozofsko-znanstvenemu znanju. V tej zvezi je potrebno omeniti predvsem nazore Aleksandra Potebnje o pesniškem jeziku, naravi pesništva in umetnosti nasploh. Njegovo izhodišče je bila opredelitev umetnosti kot posebne miselne dejavnosti in posebnega spoznavanja, ki da je analogično znanstvenemu spoznavanju. Pri obravnavi pesniške besede in tudi pesniškega dela kot celote je Potebnja sledil mislim W. Humboldta o »notranji obliki« in pri obeh razlikoval tri sestavine: zunanjo obliko (zvok), pomen (semantika) in notranjo obliko (ali 'obraz'). Notranja oblika je po mišljenju A. Potebnje sredstvo za spoznavanje novega, ki se dogaja tako, da se v že obstoječi 'obraz' vključujejo novi vtisi. Ideje Potebnje so sprejeli in naprej razvijali predstavniki t. i. »harkovske šole« (D. N. Ovsjaniko-Kulikovski idr.), po svoje so jih